

AZ ISKOLASZÖVETKEZETEK MÚLTJÁBÓL ERDÉLYBEN

KEREKES JENŐ

A z iskolaszövetkezetek, jóllehet méretük alapján kicsinyeknek mondhatók, jelentőségükben mégis a szövetkezeti eszme széleskörű terjesztése, valamint a tanuló ifjúság nevelése terén egyaránt áldásos szerepet tölthettek be a két világháború között a trianoni békediktátum következtében kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság körében. Megjelenésükkel ui. két igen fontos intézményt sikerült összekapcsolniuk: az iskolát és a szövetkezetet. Az életből vett példákat felhasználva, a magyar felekezeti oktatás az iskolaszövetkezetekben a tanulók által végzett gyakorlati tevékenységen keresztül sikeresen oldotta meg fontos nevelési feladatát, a holnap emberének életre nevelését. Hiszen az iskolaszövetkezetekben az iskola tanulói által megszervezett, vezetett és a nevelő tanár irányításával a tanulók az iskola falain belül elsajátíthatták a szövetkezeti eszmét, elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt, hogy azokat az életben gyümölcsöztetve, a későbbiek során erkölcsi és anyagi boldogulásukat könnyebben tudják megvalósítani.

AZ ISKOLASZÖVETKEZETEK MEGJELENÉSE

A szövetkezés gondolata, mint a népnevelés hatékony eszköze, a világon először Franciaországban született meg, mégpedig a XIX. század hatvanas éveiben. Ekkor foglalták Franciaországban a szövetkezés fogalmát a népiskola mindennapi tantárgyaiba. A Vosges elzárt hegyi községekben 1881-ben mintegy 120 iskolában működött „kicsi szövetkezet”. Ez volt a kiindulópontja és magja annak a későbbi nagyszabású francia iskolaszövetkezeti mozgalomnak, amely példaképpül szolgált a többi országok szövetkezeti nevelésének megszervezése számára¹. Svájcban, Dániában a XIX. század utolsó évtizedei-

1 A Római Katolikus Egyházmegyei Tanács 1938 novemberi ülésén a vezetése alatt álló közép- és szakiskolákban folyó szövetkezeti ismeretek tanításával kapcsolatosan hozott határozatok.

ben a nagy pedagógusok, köztük a dán népet a megsemmisüléstől megmentő pap-tanító, Grundtwig püspök, a pedagógia legszebb fejezetévé avatták a szövetséget eszméjét.²

A XX. század elején Délkelet-Európában először Bulgáriában jelennek meg az iskolaszövetkezetek. Az 1905–1906-os iskolai évben nem kevesebb, mint 563 tanszerbeszerző iskolaszövetkezet működött.³ Romániában a népoktatást modern alapokra helyező Spuru Haret közoktatásügyi miniszter az 1908-ban kiadott körlevelében útmutatást juttatott el az ország valamennyi iskolájához az iskolaszövetkezetek megszervezése érdekében.⁴ Lengyelországban az első világháború előtt jelentek meg az első iskolaszövetkezetek, amelyeket Dabrowszki tanár szervezett újjá az első világháború után. Míg 1924-ben a lengyel iskolaszövetkezetek száma nem érte el a százat (mindössze 95 volt), 1930-ban már meghaladta az ezret.⁵

Ezek a szövetségek különböző formában jelentek meg. Tevékenységük tekintetében kisebb-nagyobb eltéréseket találunk, attól függően, hogy kik alapították a szövetséget. Egyeseket az iskola tanulói hoztak létre és működtettek. De olyan iskolaszövetkezetek is előfordultak, amelyeket a tanulók szülei alapítottak, végül olyanokkal is találkozhattunk, amelyeket az iskola tanszemélyzete alapított. Ez utóbbiak voltak a leggyakoribbak. Alapításuktól függetlenül valamennyi iskolaszövetkezet elsőrendű feladatának tekintette az iskolaszervek közös beszerzését, mégpedig minél kedvezőbb feltételek között, hogy a tanulók, illetve szüleik segítségére lehessenek az iskolába járással járó költségek csökkentése terén.

Az első világháború után, 1920-ban, Nagy-Britanniában jelentős mértékben nőtt az iskolaszövetkezetek („The Schools and Services Supplies Ltd”) száma, amelyek kivétel nélkül tagként léptek be a brit szövetségek uniójába. Az első világháború kitörése előtt, az oktatás különböző szintjén, szép számban működtek iskolaszövetkezetek. 1914-ben például az Oxfordi Egyetemen, a hallgatók kezdeményezésére alakult iskolaszövetkezet, „The Oxford University Cooperative Society” névvel.⁶

Röviddel az első világháború befejezése után (1921-ben) igen sokoldalú, rendkívül változatos tevékenységet kifejtő iskolaszövetkezetek alakultak Németországban, „Wirtschaftliche Selbsthilfe der deutschen Studentenschaft”

2 Dr. Nagy Zoltán: *Az iskolaszövetkezetek vezetése*. Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége, Kolozsvár, 1943, IV. kiadás, 6.

3 Maurice Colombain: *La Valeur éducative des coopératives scolaire*. Ed. La Fédération Nationale des Cooperatives de Consommation, Paris, 1929, 7.

4 Uo. 7. és 13.

5 Dr. Nagy Zoltán: i. m. 7.

6 Maurice Colombain: i. m. 15.

névvel, amelyeket, a brit egyetemi hallgatók példáját követve, ugyancsak főiskolások szerveztek és működtettek.⁷

Ebben az időben ugrásszerűen alakultak iskolaszövetkezetek Kelet-Közép-Európa különböző országaiban. A balti államokban Lettorszáiban, Litvániában és Észtországban, Oroszországban, Közép-Európában Magyarországon és Csehszlovákiában. Ezekben az országokban is a népnevelés hatásos eszközévé fejlődött az iskolaszövetkezeti szervezet. Ezek a szövetkezetek változatos tevékenységet fejtettek ki, tanszerek, egyes élelmiszerek beszerzésétől a tanulók számára kézimunkával végzett termelő tevékenység céljára létesített iskolaműhelyekig (pl. a magyarországi Gyermek Takarékos Alapja, de főleg Budapesten a Mária Valéria iskolaműhelyek⁸).

AZ ISKOLASZÖVETKEZETEK MEGJELENÉSE ERDÉLYBEN

Erdélyben a trianoni békediktátum következtében kisebbségi sorsba jutott magyarság a magyar nyelvű oktatás bástyáiban, a felekezeti iskolákban teremtette meg az iskolaszövetkezeteket. Az iskolaszövetkezetek alapításával a cél mindenekelőtt az volt, hogy a kisebbségi élet útjára induló új nemzedéket gyakorlati tudással és a közösségi érzés erejével vértessék fel. Erre rendkívül alkalmasnak kínálkozott a szövetkezeti nevelés. Egyöntetű vélemény volt ui., hogy ezt a nevelést a fiataloknál kell elkezdni. Erre legjobb lehetőséget a különböző iskolák nyújtották.

A népiskolákban tett kezdeti kísérletek után, 1935-ben, a Nagyenyeden működő Erdélyi Hangya Szövetkezetek Szövetségétől elindult kezdeményezésre, elkezdődött a gazdasági iskolákban a szövetkezeti ismeretek elméleti és gyakorlati oktatása. Ezzel a szövetkezeti gazdasági oktatás a magyar egyházi iskolákban és tanítóképzőkben jóval megelőzte a gazdasági oktatást kötelezővé tevő 1938-as⁹ állami intézkedést. 1938-ban az egyházi főhatóságok megállapították a főgimnáziumok VII–VIII. osztályainak neveléstani (osztályfőnöki) óráira a szövetkezeti ismeretek minimális tantervét. Ezzel egyidejűleg az 1938–39-es iskolai év kezdetével beindult, előbb a fő- és középiskolákban, majd a Hangya Szövetkezetek Központja kezdeményezésére egyes oktatási intézményekben, a rendszeres szövetkezeti szakoktatás és az iskolaszövetkezetek megszervezése. A népiskolákban, a gazdasági iskolákban (a csombordi református, a radnóti és

⁷ Uo. 5.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 10.

kézdivásárhelyi római katolikus és a székelykeresztúri unitárius gazdasági iskolákban), a tanítóképzőkben, a hittudományi főiskolákon mindenütt bevezették, rendes tantárgyként, a szövetkezeti ismeretek elméleti tanítását. A magyar gimnáziumok egy részében fakultatív tantárgyként kezdték oktatni a szövetkezeti ismereteket a VII. és VIII. osztályokban. Ezekben az oktatási intézményekben párhuzamosan, sorra alakultak a különböző iskolaszövetkezetek, amelyek első sorban a tanszerek beszerzésével és forgalmazásával jöttek a tanuló ifjúság segítségére, de egyidejűleg gondoskodtak az iskola diákjai és a tanszemélyzethez tartozó tagjaik különböző élelmiszerekkel való ellátásáról is.

Amellett, hogy – amint már említettük – 1938-tól törvény kötelezte a tanító-ságot arra, hogy gazdasági oktatásban részesítse a tanulókat, a magyar érdekvédelmi szervezet, az egyház támogatásával, iskolákat látogató vándortanári intézményt állított fel, ugyanakkor a tanítók számára gazdasági tanfolyamokat szerveztek. Ilyen volt az 1939 nyarán Nagyenyeden megrendezett tanítói gazdasági tanfolyam, amelyen 67 tanító vett részt.¹⁰ A Római Katolikus Tanítók egyesületének tagjai egy pedagógiai tanfolyamon elhatározták, hogy egy egész Erdélyt átfogó, 18 iskola növendékét ellátó és 66 tanítójának tanszerszükségletét beszerző tanszerszövetkezetet alapítanak.¹¹ Az első magyar iskolaszövetkezet Erdélyben a radnóti római katolikus gazdasági iskolában alakult 1935-ben. Jelentős szerepe volt az iskolaszövetkezet létrejöttében dr. Nagy Zoltánnak, aki nemrég jött haza Franciaországból, ahol a dijoni egyetemen doktori címet szerzett. Közel háromszáz oldalas, nyomtatásban megjelent doktori disszertációjában, gazdag tényanyag felhasználásával, bemutatja az erdélyi szövetkezeti rendszer kialakulását és fejlődését Erdély három nemzetiségénél: a magyaroknál, a románoknál és a németeknél (*Les régimes légaux des cooperatives en Transylvania. Thèse pour le doctorat an droit de l'Université de Dijon*, 1934).¹²

Az egyházi és a tanügyi hatóságokkal karöltve, a két magyar szövetkezeti központ, a Hangya fogyasztási szövetkezetek nagyenyedi, valamint a gazdasági- és hitelszövetkezetek kolozsvári központjai támogatásával, széleskörű szervezési munkát fejt ki minél több iskolaszövetkezet létesítése érdekében. E szervezőmunka eredményeként 1937-ben a működő magyar iskolaszövetkezetek száma meghaladta a 150-et A 152 iskolaszövetkezetből 25 felekezeti középiskolákban létesült, 127 pedig népiskolákban.¹³ Ezeket a szövetkezeteket

10 Dr. Nagy Zoltán: i. m. 7.

11 Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Budapest, 1940, 15., 37.

12 *Szövetkezeti Értesítő*, 1938, 8–9.

13 Dr. Nagy Zoltán: *Les régimes légaux des cooperatives en Transylvania*. Thèse pour le doctorat an droit de l'Université de Dijon, 1934.

zömében a diákság alapította és vezette, rendszerint az iskola vezetősége által megbízott tantestületi tag segítségével. Tagjaik elsősorban a tanuló ifjúság köréből kerültek ki, de legtöbb helyen az iskola alkalmazottai is beléptek a tagok sorába. Főleg a népiskoláknál, gazdasági iskoláknál alakultak ilyen iskolaszövetkezetek. A középiskolák esetében elég gyakran az iskola tantestülete alapította az iskola szövetkezetét. De függetlenül az alapítóktól, működtetésébe bevonták a tanulóifjúságot is. Ilyen szövetkezet működött például Kolozsváron a református kollégiumban, ahol a boltos a munkaszerződéssel alkalmazott Miháli bácsi volt, majd a harmincas évek közepétől a Nyerges testvérek, az unitárius kollégiumban pedig Kálmán Lajos bácsi. Hasonló volt a helyzet az erdélyi városok többi magyar középiskolájában is (Marosvásárhelyen, Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön stb.). E szövetkezetek zöménél a nyitvatartási idő délutánra is kiterjedt, már csak azért is, mert e kollégiumok internátusában nagy számban voltak bentlakó diákok, akik délután is igénybe vették a szövetkezet szolgáltatásait. Ez utóbbi szövetkezeteknél a vezetőségbe a tagokat – többnyire – a tantestület tagjai közül választották, de képviselve voltak a diákok is. Általában az iskolaszövetkezetek a szünetek idején álltak a diákság rendelkezésére.

Számos líceumban viszont, például a kolozsvári piarista gimnáziumban, az iskolaszövetkezet teljes mértékben a tanulóifjúság intézményeként szerveződött és működött. A szövetkezetet az iskola vezetősége által megbízott tantestületi tag irányításával közvetlenül a gimnázium diáksága vezette. Irányítójuk kezdettől fogva a mind a tanulóifjúság részéről, mind a tantestület részéről nagy tiszteletnek örvendő Puskás Lajos tanár volt, aki – mint az iskola cserkészcsapatának parancsnoka – rendkívül értékes nevelőmunkát végzett az ifjúság körében. E tevékenysége az iskola keretein kívül is példászerű volt. Nem véletlen, hogy a második bécsi döntés után a Magyar Cserkészszövetség őt bízta meg az észak-erdélyi cserkészszövetség vezetésével. Hasonlóképpen működtek az iskolaszövetkezetek a marosvásárhelyi református kollégium, a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium, a zilahi Wesselényi Kollégium, de más városok gimnáziumaiban is (Arad, Brassó, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Temesvár).

Az erdélyi iskolaszövetkezetek a szervezetség szempontjából jelentősen különböztek egymástól. Nyilvánvaló, hogy egy falusi iskola keretében működő szövetkezet minden szempontból rendkívül szerény keretek között működött, de itt, a különböző városokban megalakult iskolaszövetkezetekkel szemben, a tanulóifjúság részvétele, jelenléte a szövetkezet tényleges vezetésében sokkal meggyőzőbb volt. Például – amint tanulmányában Imreh Ernő, az iskola volt diákja, az 1945 utáni Észak-Erdélyi „Hangya” Szövetkezetek Központjának jogtanácsosa leírja – a kibédi (Maros megye) Általános Állami Elemi Iskolában

1938-ban az osztályterem egyik ablaka melletti sarkában egy üveges szekrényben állt az iskolaszövetkezet boltja és áruraktára, amelyet valamelyik szemfülesebb, magasabb osztályos fiú kezelt. Nála állott a kulcs. Megfelelő eligazítás és felügyelet mellett irkát, tollszemet és szárat, ceruzát, itatóst árusított, rendszerint a hosszú tízpercben. Ő tartotta nyilván az árukészletet és a bevételt, ez utóbbival neki kellett elszámolnia. Az iskolaszövetkezetnek folyószámlája volt a Hangya fogyasztási szövetkezetnél, s a rendes kereskedelmi haszonból jutalékot kapott. Az iskolaszövetkezetben olcsóbban lehetett megvásárolni a tanzsereket, mint a falusi fogyasztási szövetkezetnél. A „hosszú tízpercek” idején az iskola igazgatója távolból figyelte a „boltos” működését, hogy mindig kéznél lehessen, ha magyarázatára szükség mutatkozott. Így próbálta beépíteni a nevelésbe a közösségi kötelezettségeket: a számvetést és számontartást, az egyéni felelősség és az ésszerű gazdálkodás igényét, az érdekek egyeztetését.¹⁴

A kereskedelmi líceumokban (pl. Kolozsváron, Brassóban) az iskolaszövetkezetek sokkal szakszerűbben működtek, hiszen tevékenységük teljes mértékben beleillett az iskola profiljába. Ezek vezetését teljes egészében a tanulóifjúság végezte. Példaként említjük a kolozsvári állami kereskedelmi fiú-középiskolát, ahol 1941-ben megalakult a „Turul” iskolaszövetkezet. Az iskola diákjai, jóllehet tagjai nemcsak diákok voltak, soraikból választották a szövetkezet igazgatóságát, felügyelőbizottságát, valamint a szövetkezet többi tisztségviselőjét (raktárost, boltost, beszerzőt, könyvelőt, pénztárost, könyvtárost). A diáktagok mellett ugyanis, akik a szövetkezet rendes tagjai voltak, ún. pártoló tagok is akadtak, akik a felnőttek (tanárok, tanítók, szülők) köréből kerültek ki, s akik vállalták a szövetkezet anyagi, szakmai, erkölcsi támogatását). A szövetkezet az iskola által térítésmentesen rendelkezésére bocsátott bebútorozott alagsori helyiségben elsősorban, papírárut, írószert, könyveket, főleg tankönyveket, péksüteményt, édességet stb. forgalmazott. Az áru nagy részét kedvezményes áron hitelre kapta egyik iskolatársuk (Lászlóczki István) szüleitől, akiknek papír- és írószerüzletük, valamint kisebb nyomdájuk is volt. 1943-ban, amikor a háború következtében igen nehéz volt élelmiszerhez jutni, az iskolaszövetkezet, saját kezdeményezés alapján, kertet bérelt a Dermata cipőgyár közelében, ahol – főleg – döblecet termesztett. A kerti munkát felváltva, kis csoportokban a szövetkezet tagjai végezték. A betakarított termést télen, sütve értékesítették a szünetekben, jelentős pluszbevételeket valósítva meg. A szövetkezet gazdasági tevékenység mellett különböző egyéb, főleg művelődési tevékenységekkel is foglalkozott: kirándulásokat, sportversenyeket, üzemlátogatásokat, önképző-

14 Nagy Ferenc: Nagy Zoltán és az iskolaszövetkezetek. *RMKT Gazdasági füzetek*. II. évfolyam. Kolozsvár. 1995. 36.

köri összejöveteleket, táncmulatságokat szervezett a diákok részére, amelyek nagy látogatottságnak örvendtek a diákság körében.¹⁵

Az iskolaszövetkezetek szabályszerűen működő önálló kis gazdasági egységek voltak, a tagok közgyűlése által jóváhagyott alapszabályzat alapján, demokratikusan választott igazgatósággal és felügyelőbizottsággal. A szervezet ügymenetét érintő fontosabb kérdésekben évi rendes, vagy szükség esetén, rendkívüli közgyűlésen döntöttek és választották meg a vezetőszerveket. Jogi személyiséggel nem rendelkeztek. Jogi képviselőtüket az iskola igazgatója látta el. Az iskolaszövetkezetek az iskola vezetőségének felügyelete alatt és a szövetségi központ szakirányításával működtek. Erdélyben a szakirányítást az iskolaszövetkezetek megjelenésétől (1935) az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központja látta el. 1940 után Észak-Erdélyben az iskolaszövetkezetek szakmai irányítását, a közoktatási kormányzat jóváhagyásával, átvette a két észak-erdélyi szövetségi központ közös támogatásával Kolozsváron megalakult *Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége*.¹⁶ Székhelye Kolozsváron volt, a Gyufagyár utca 1. szám alatt. Igazgatóságában egyetemi tanárok, gimnáziumi tanárok, tanítók, továbbá diákok és tanulók vettek részt. Az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége felállításának célja, feladata az volt, hogy az erdélyi ifjúsági szövetségi szervezkedés, szövetségi nevelőmunkáját irányítsa, vezesse s egyben ellenőrizze. A Szövetség a szervezés terén mindazokat az iskolákat, ahol iskolaszövetkezetet szándékoztak alakítani, felkereste, ismertetőikkel, nyomtatványokkal és a teendőkre vonatkozó útmutatásokkal látta el. A megalakult iskolaszövetkezeteknek alapszabályát láttamozta, és felvette azokat a kötelékébe tartozó iskolaszövetkezetek sorába. A szervezet keretében már működő és tagszövetkezetként szereplő iskolaszövetkezetek munkamenetét tanácsaival, utasításaival folyamatosan irányította. Évközben mindazon esetekben, amikor az iskolaszövetkezet ügymenetében valamilyen fennakadás mutatkozott, annak leküzdése végett segítségére sietett. A tanév végének közeledtekor a szövetségi egész évi munkájának befejezésére, az évi mérleg elkészítésére s az évváró közgyűlés megtartására vonatkozó szükséges útmutatásokat megadta.

A szövetségi ifjúság ismeretszerzésének buzdítására és tehetségének fejlesztésére a Szövetség minden évben versenyeket hirdetett, és a legeredményesebb pályamunkákat jutalomban részesítette.

A szövetség feladatai közé tartozott a szövetségi nevelés munkamenetének irányítása, s mindent el kellett követnie, hogy a tanulóifjúságnak minél nagyobb száma minél tökéletesebb mértékben részesülhessen a szövetségi ismeretek elsajátításában mind elméleti, mind gyakorlati téren.

15 Imreh Ernő: Emlékezés egykori iskolaszövetkezetekre. *Közgazdász Fórum*, 2002/3. sz. 6–7.

16 Nagy Ferenc: i. m. 38.

Az ifjúsági szövetkezetek vezetőinek képzése is egyik igen fontos feladata volt. Ezért időnként tanfolyamokat szervezett a vezetők számára, illetve azon nevelőknek a számára, akik hivatást éreztek az ifjúság szövetkezeti nevelésére.

A KOLOZSVÁRI „MÉHKAS” DIÁKSZÖVETKEZET

Iskolaszövetkezeteink történetében jellegzetes, egyedi színfoltot jelentett a magyar egyetemi ifjúság kolozsvári szövetkezete, a „Méhkas” Diákszövetkezet, amely 1936 és 1947 között, közel tizenkét esztendőn keresztül, mint a kolozsvári magyar egyetemi és főiskolai ifjúság gazdasági, érdekvédelmi vállalkozása, a kolozsvári székhelyű „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központja tagjaként fejtette ki áldásos tevékenységét. Mivel a kolozsvári Méhkas Diákszövetkezet kifejtett tevékenysége folytán unikumnak tekinthető, ha nem is egész Európában, de Közép-Kelet-Európában feltétlenül egyedülálló volt, ez indokolja, hogy tanulmányunkban részletesen foglalkozzunk vele.

A „Méhkas” Diákszövetkezet mindenekelőtt abban különbözött az egyszerű iskolaszövetkezetektől, hogy teljesen önálló volt, nem függött semmilyen állami vagy felekezeti intézménytől. Az akkor érvényben levő szövetkezeti törvény alapján működött, önálló jogi személyiséggel rendelkezett, s tagja volt a kolozsvári székhellyel működő „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központjának.

A „Méhkas” Diákszövetkezet megalapítására a múlt század harmincas éveiben került sor, néhány lelkes kolozsvári magyar egyetemi és főiskolai hallgató kezdeményezésére. A kezdeményezők között jelentős szerepet töltött be Tunyogi Csapó Gyula joghallgató (a második világháború után az erdélyi magyaroktól törvénytelenül elkobzott és CASBI alá helyezett ingó és ingatlan tulajdonok visszaszerzésére indított perekben szerzett elismerést, s számos koncepció perben bátran látta el a magyar vádlottakat védelmét), valamint Gufárth Károly, a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia hallgatója (1940 után a kereskedelmi fiúliceumnak volt tanára, majd a közgazdaság-tudományi kar adjunktusa). A szövetkezet megalakításával az alapítók a Kolozsvár környéki magyar falvak lakosságának szándékoztak segítséget nyújtani, mezőgazdasági termékeik, elsősorban tejtermékeik értékesítésében. A tejtermékek értékesítésére üzletet nyitottak az Unió (Memorandului) utca 20. szám alatt. Több környékbeli faluban tejszarnokot működtettek, amelyek feladata a tej begyűjtése volt. Nagyobb községekben (Méra, Vista, Györgyfalva) a begyűjtött tejet részben feldolgozták (vaj, tehéntúró, tejföl), s késztermékként szállították Kolozsvárra. Sajnos

főleg a közeli falvak lakossága nem mutatott kellő érdeklődést a kezdeményezés iránt, ugyanis évtizedeken keresztül e falvak lakói rendszeresen, közvetlenül értékesítették (és értékesítik ma is) termékeiket a kolozsvári piacon, illetve házhoz hordták a tejet és tejtermékeiket, így azokat a szövetkezet árainál valamivel magasabb áron tudták értékesíteni (a behozattal eltöltött idő értékét természetesen nem vették figyelembe). Emellett a közvetítéssel foglalkozó magánkereskedők is mindent elkövettek, hogy lejárássák a szövetkezeti kezdeményezést. Mindezeknek az lett a következménye, hogy rövid, kétéves működés után a szövetkezet kénytelen volt beszüntetni tevékenységét.¹⁷

Megbeszélések sorozatára került sor a kolozsvári egyetemi és főiskolai hallgatók szervezeteiben (Mária Kongregáció, Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület, Dávid Ferenc Egyesület; ebben az időben ui. az érvényben levő román jogszabályozás szerint a kisebbségi diákok csak egyházi alapon szervezett egyesületekben működhettek). A megbeszélések eredményeként az a vélemény alakult ki, hogy a Méhkas szövetkezet működtessen diákmenzát, ahol a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók olcsón és jól étkezhessenek. Erre nagy szükség volt, mivel a magyar főiskolai hallgatók abban az időben nagyon nehezen juthattak be az állami diákmenzába. Így 1937 őszén a Szentegyház (Iuliu Maniu) utca 34. szám alatt beindult a Méhkas Diákétkezdé, ahol a szövetkezet tagjai olcsón (önköltségi áron) jó minőségű ebédet és vacsorát kaphattak. Egy havi ebéd és vacsorajegy ára 400 lej volt. Ez az összeg egy kezdő ügyvédjelölt fizetésének kb. 20%-ának felelt meg. Az étkezdé számára nagy segítséget jelentett, hogy a kolozsvári hóstáti gazdák közül sokan gyakran adományoztak vagy rendkívül alacsony áron szállítottak a szövetkezetnek különböző mezőgazdasági terményeket, főleg zöldségféléket. Emellett a környékbeli magyar földbirtokosok is jelentősen támogatták a szövetkezetet különböző természetbeni adományokkal. A szövetkezet működéséhez szükséges forgóalapot egy jól megszervezett, nagyszabású, egyébként hagyományos magyar diákból jövedelméből, földbirtokosok, tehetősebb polgárok adományából s – természetesen – a tagok által befizetett szövetkezeti részjegyekből sikerült előteremteni.

A Méhkas tevékenysége nem korlátozódott az egyetemi és főiskolai hallgatók étkeztetésére. 1938–39-ben a szövetkezet diákklubot indított be a Főtér 12. szám alatti épület második emeletén. A klubnak volt könyvtára, olvasóterme, ahol a tagok hozzájuthattak az erdélyi napi sajtóhoz, hazai és magyarországi folyóiratokhoz s egyéb kiadványokhoz, de különböző társasjátékok is a

17 Dr. Nagy Zoltán: i. m. 8.

tagok rendelkezésére álltak. Természetesen a klubban büfé is működött. A klub jelentősége főleg abban állt, hogy itt kötetlen társalgásra, véleménycsere-re nyílt alkalom diákok és értelmiségiek között. A diákok mellett számos író, művész, tanár, ügyvéd és más értelmiségi látogatta a klubot, akik közül sokan beléptek a szövetség tagjai sorába. A klub keretében rendszeresen, általában kéthetenként, szervezett vitadélutánokra is sor került. Ezek az erdélyi magyarságot foglalkoztató időszakos társadalmi, gazdasági, politikai kérdések megvitatására kerültek sorra. A vitaindító előadásokat neves hazai szakemberek tartották: írók, politikusok, nagy tekintélynek örvendő egyházi és világi személyiségek. Csak néhányat említünk közülük: Márton Áron, Tavaszai Sándor, Tamási Áron, Albrecht Dezső, Venczel József, László Dezső, Mikó Imre, Balog Edgár, Jordáki Lajos, Nagy István, gr. Bethlen László. Mind az előadók, mind a vitákban részt vevők politikai, ideológiai felfogásuk szerint szabadon fejthették ki véleményüket. Tagjai számára a klub különböző szaktanfolyamokat is szervezett (szövetségi, néprajzi tanfolyamokat), amelyeken az előadásokat közismert szakemberek tartották (dr. Nagy Zoltán, Petrovay Tibor, dr. Oberding József, dr. V. Jinga, a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia román professzora, Gyarmati Árpád és mások).¹⁸ A szövetségi tanfolyam hallgatói számára a két magyar szövetségi központ, a Hangya fogyasztási szövetségek nagyenyedi Központja, valamint a gazdasági és hitelszövetségeket magába foglaló „Szövetség” kolozsvári Központja minden nyáron lehetőséget biztosított a tanfolyamok résztvevői számára egyhónapos gyakorlatra központjaikban, jelentősebb vidéki szervezeteiknél (medgyesfalvi konzervgyár, marosvásárhelyi vajgyár, csíkszentsimoni keményítő- és hordógyár, a különböző városokban levő áruháznál, illetve tranzitórházaknál (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad, Arad).¹⁹

1940. augusztus 30., a második bécsi döntés új helyzet elé állította a „Méhkas” Diákszövetséget. Mint ismeretes, Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, aminek következtében területén minden állami intézmény, köztük a kolozsvári tudományegyetem, a mezőgazdasági főiskola, a zenekonzervatórium, s velük együtt az őket kiszolgáló mellékintézmények (könyvtárak, diákotthonok, diákmenzák, sportlétesítmények stb.) a magyar állam tulajdonába kerültek. Ebben a helyzetben feleslegessé vált a Méhkas diákmenzájának további működtetése. Megfelelő új tevékenységet kellett találni a diákszövetség számára. A tagság operatív tanácskozás után egyhangúlag könyv- és papírkereskedés nyitása mellett szállt síkra, azzal a megfontolással, hogy az új helyzetben a szövetség ezzel tud leghatékonyabban az alapszabályzatában

18 Tunyogi Csapó Gyula: Hagyományteremtő szövetségeink. *Szabadság* napilap, 1992. március 11.

19 Nagy Ferenc: i. m. 40.

foglalt célkitűzéseknek megfelelni, az egyetemi és főiskolai ifjúság segítségével lenni. A határozatot tett követte. Rövid időn belül, a kolozsvári székhellyel működő „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központjától kapott pénztámogatással, kölcsönrel megvásárolta a városháza épületében, a Főtér 2. szám alatt működő Onişor-féle papírkereskedést. A megvásárolt, elég rozoga üzlethelyiséget átalakította, kibővítette, korszerű, teljesen új berendezéssel látta el. Október elsején sikerült megnyitni Kolozsvár második legnagyobb könyv- és papírkereskedését. (A legnagyobb könyv- és papírkereskedés, amely a két világháború között elévülhetetlen érdemeket szerzett az erdélyi magyar kultúra támogatása terén, a saját nyomdával is rendelkező Minerva Rt. könyvkereskedése volt, amely 1940 őszén a Deák Ferenc utca 1. szám alól, ahol a két világháború között működött, ugyancsak a Főtérrre költözött, a jelenlegi Egyetemi Könyvesbolt helyiségeibe).

Röviddel a könyv- és papírkereskedés beindulása után a diákszövetkezet felvette a kapcsolatot Püski Sándor Budapesten működő Magyar Élet Könyvkiadó vállalatával, amely maga köré gyűjtötte a magyar népi írókat (Veress Péter, Kodolányi János, Erdélyi József, Sinka István és mások). A kapcsolatfelvételt nem üzleti szempontok váltották ki, hanem az, hogy az erdélyi magyar ifjúság döntő többsége, s természetesen a Méhkas tagsága is, teljes mértékben elfogadta, magáénak vallotta a népi írók koncepcióját, a magyar társadalmat foglalkoztató társadalmi kérdésekben vallott felfogását. A kapcsolatfelvétel eredménye az volt, hogy a Magyar Élet Könyvkiadó, kizárólagos joggal, könyveinek terjesztésével a Méhkast bízta meg Észak-Erdély egész területén.

A Méhkas Diákszövetkezet rövid idő alatt Kolozsvár egyik legnagyobb forgalmat lebonyolító könyv- és papírkereskedése lett. Csúcsidőszakokban (iskolakezdés, karácsonyi könyvvásár idején, iskolák év végi záróünnepségeinek időszakában, könyvnapok rendezvényein) a szövetkezet tagjai közül nem egy főiskolai hallgató állt be a pult mögé, hogy segítsen a vevők gyors kiszolgálásában. Vásárlói nemcsak közel ezer főnyi tagságából kerültek ki, hanem a kolozsvári értelmiség mellett a vidéki könyvbarátok is előszeretettel keresték fel a diákszövetkezet könyvesboltját. Az egyre növekvő forgalom lehetővé tette, hogy a szövetkezet viszonylag rövid idő alatt vissza tudja fizetni a Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának a könyv- és papírüzlet beindulásakor felvett pénzkölcsönt. Itt említjük meg, hogy a hadműveletek átvonulása után számos dél-erdélyi iskolaszövetkezet (például a nagyenyedi Bethlen Kollégium iskolaszövetkezete), valamint dél-erdélyi könyvkereskedő gyakori vásárlói voltak a diákszövetkezet könyvkereskedésének, mivel 1940 és 1944 között nem juthattak magyarországi kiadású könyvekhez.

Hagyományainak megfelelően a Méhkas tevékenysége ezalatt sem korlátozódott a kereskedelmi tevékenységre: mindvégig jelentős kultúr- és tudományos tevékenységet folytatott. Közösen a Kolozsvári Magyar Diák Szövetséggel, a KMDSz-szel, rendszeresen szervezett író-olvasó találkozókát. Ezek mindegyikének nagy sikere volt. Az első ilyen találkozóra már 1941 tavaszán sor került. Az akkor Mátyás Király nevét viselő, Farkas utcai Egyetemi Diákház nagyterme zsúfolásig megtelt, főleg fiatalokból álló hallgatósággal. A diákoknak Veres Péter, Kodolányi János tartott előadást, Erdélyi József és Sinka István verseiből olvasott fel. Még ugyanabban az esztendőben ősszel Móricz Zsigmonddal találkozhatott a kolozsvári ifjúság, ugyancsak a Diákház nagytermében.

Az író-olvasó találkozók mellett a Méhkas felkarolta a Nagy István zene-tanár, Kodály Zoltán volt hallgatója által kezdeményezett „Éneklő ifjúság” rendezvényeket, amelyek ugyancsak az Egyetemi Diákház nagytermében zajlottak le, s melyek egyikét maga Kodály Zoltán is megtisztelte jelenlétével.

A Méhkas Diákszövetség kezdettől fogva szorosan együttműködött a kolozsvári egyetemi és főiskolai hallgatók szervezetével, a KMDSz-szel. Támogatta különböző rendezvényeit, felvállalta kiadványainak kiadását, köztük a *Március* címmel megjelenő folyóiratát is.

A háború éveiben szoros kapcsolat alakult ki a „Méhkas” Diákszövetség és az erdélyi magyar képzőművészek szövetsége, a Barabás Miklós Céh között. A szövetség részt vett a kiállítások megszervezésében, az alkotások begyűjtésében és tárolásában, közreműködött a szakszerű zsűrizés lebonyolításában, s a kiállítások után a könyvesboltban foglalkozott a megmaradt, eladásra szánt művek értékesítésével.²⁰ Ez 1944 nyarán arra készítette a szövetséget, hogy állandó képzőművészeti tárlatot szervezzen a szövetség keretében. Erre a célra sikerült megfelelő helyiséget kibérelnie a városháza udvarán, melyet a célnak megfelelően át is alakított. Számos erdélyi, köztük több fiatal képzőművész karolta fel a kezdeményezést. Nagy Imre, Andrásy Zoltán, Mohi Sándor, Nagy Albert, Bene József, Incze János, Balázs Péter, Szervátiusz Jenő, Kósa-Huba Ferenc szép számban hoztak be alkotásaikból. A háborús események alakulása következtében sajnos nem kerülhetett sor a tárlat megnyitására. Szerencsére a behozott műalkotások épen vészelték át a háborús eseményeket, mivel a városháza épületében működött a szovjet katonai parancsnokság. Így alkotóik, amikor – egyesek – hadifogságból hazakerültek, hiánytalanul visszakaphatták beadott alkotásaikat.

20 Murádin Jenő: *A Barabás Miklós Céh*. Kriterion, Bukarest, 1978, 85.

A háborús események után a szövetkezet egy darabig zavartalanul folytathatta tevékenységét. A könyvterjesztés mellett új feladatok kerültek előtérbe. Az iskolák tankönyvhiánnyal küszködtek, de nagy nehézséget okozott az oktatásban a kötelező olvasmányokat tartalmazó szépirodalmi könyvek hiánya is. A Méhkas azzal próbált ezen segíteni, hogy tervbe vette a kötelező olvasmányként használt szépirodalmi könyvek kiadását. „Magyar Olvasó” elnevezéssel kiadványsorozatot indított be. A sorozatban a következő könyvek jelentek meg: Petőfitől a *János Vitéz* és az *Apostol*, Arany Jánostól a *Toldi* (mindhárom Gy. Szabó Béla csodálatos illusztrációival), Kós Károly *Budai Nagy Antal históriája*, a szerző rajzaival, linóleummetszeteivel. De más könyvek, füzetek kiadására is sor került: Benczédi Sándor *Csillagszemű királyfi* meséskönyve, a szerző illusztrációival, Bözödi György *Rebinéni regénye* (terjesztését a város akkori vezetősége betiltotta), Illyés Gyula Petőfi-tanulmánya. Az esetek többségében a szerzők lemondtak minden honoráriumról, így segítve elő a szerény magyar könyvkiadás újraindulását. A kiadott könyvek példányszáma általában 1–2 ezer körül volt, csak két-három esetben érte el a háromezret. Így is a kb. 20–30 000 könyv kiadása és terjesztése, a háború utáni körülmények között, nem kis feladatot jelentett.²¹

E könyvek egy része közös kiadásban jelent meg a magyar egyetemi hallgatók által Kolozsváron, a budapesti Györffy István Kollégium mintájára 1945 tavaszán-nyarán megalakított Móricz Zsigmond Kollégiummal, mely betiltásáig a Mátyás Király szülőházában működött, s amelyet a kollégium tagjai közmunkával renováltak, Kós Károly tervei alapján. A kollégium Magyarországon élő, akkori diákigazgatója, Katona Szabó István, a közgazdaság-tudományi kar hallgatója, megírta a Móricz Kollégium részletes történetét (Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944–1948. I–II. kötet*, Magvető Kiadó, Budapest, 1990)²². A kollégium vezetősége Faragó Józsefet, a későbbi nagyhírű folklórkutató tudóst bízta meg a Méhkas könyvkiadó tevékenységének működtetésével.

Ezzel egyidejűleg a szövetkezet egyetemi kurzusok kiadását is felvállalta. Kéziratok hiánya miatt azonban csak néhány, belső használatra szóló kurzus kiadására került sor (köztük egy általános könyvveliteli kurzusára is).

Közben a Méhkas a helyi szervek részéről egyre több zaklatásnak volt kitéve, ugyanis a kommunista párt helyi szervei nemzetiségi, de főleg ideológiai kifogásokat fogalmaztak meg, ráadásul a Méhkas komoly konkurenciát jelentett a párt által 1945-ben megalakított, marxista ideológiát népszerűsítő

21 Nagy Ferenc: i. m. 43.

22 Katona Szabó István: *A nagy remények kora, Erdélyi demokrácia 1944–48. I–II. kötet*, Magvető kiadó, Budapest, 1990.

könyvkiadással foglalkozó Józsa Béla Atheneum számára. A zaklatások célja a szövetkezet megszüntetése volt, amelyre rövidesen sor került, 1947-ben, amikor Romániában felszámolták az önálló magyar szövetkezeti hálózatot. A Méhkas Diákszövetkezetet erőszakkal beolvastották a kolozsvári munkásság által 1945-ben szervezett Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetének, a MÁGISZ-nak az átszervezéséből létesített „VICTORIA” szövetkezetbe, amelyet nem sokkal később államosítottak. Ez utóbbiból alakították ki Kolozsváron a későbbiek során az élelmiszer-kereskedelem állami hálózatát. A Méhkas Diákszövetkezet irattára kézen-közön eltűnt, a mai napig nem sikerült ráakadni. Minden bizonnyal papírmalomba került.

A kolozsvári Méhkas Diákszövetkezetről szóló dolgozat hiányos lenne, ha nem tartalmazná azok nevét, akik fennállása során, éveken keresztül, áldozatos munkájukkal járultak hozzá a szövetkezet sikereihez. Azokról a személyekről van szó, akik – többnyire társadalmi munkát végezve – különböző funkciókat töltöttek be a szövetkezet vezető szerveiben. A teljesség igénye nélkül megpróbálom felsorolni nevüket. Jelentős részük már örökre eltávozott körünkéből: Puskás Lajos középiskolai tanár, az észak-erdélyi cserkészszövetség elnöke, aki hosszú éveken át töltötte be a szövetkezet elnöki funkcióját; Kállai Ernő orvostanhallgató, Székelyudvarhely kiváló tüdő szakorvosa (politikai elítélése után Brassóban folytatta orvosi tevékenységét); Tóth Samu közgazdászhallgató, a Méhkas diákmenza főkönyvelője, majd 1940–1944 között, katonai szolgálatra való behívásáig, a Méhkas könyv- és papírszövetkezet ügyvezető igazgatója. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a szövetkezet vezetőségének mindvégig alapembere volt, hiszen a legtöbb kezdeményezés s azok sikeres keresztülvitele az ő nevéhez fűződött. A szövetkezet igazgatótanácsának tagjai közül megemlíjtük dr. Tunyogi Csapó Gyula jogászt, dr. Nagy Zoltánt, az erdélyi szövetkezeti mozgalom kimagasló tudós szakemberét, aki 1944 után a Bolyai Tudományegyetem jog- és közgazdaságtudományi karán a szövetkezettan professzora volt. Egy ideig, amíg egészségi állapota megengedte, 1945 után a szövetkezet elnöki tisztségét is betöltötte. Nagy Ferenc közgazdászhallgató 1946 augusztusától a szövetkezet megszűnéséig a szövetkezet ügyvezető igazgatója volt. E tanulmány szerzője, dr. Kerekes Jenő, 1938-tól tagja volt a szövetkezet vezetőségének, 1944–1946 között, Tóth Samu katonai szolgálatra való behívásától a szövetkezet ügyvezető igazgatói funkcióját is betöltötte. A „Szövetség” Hitelszövetkezeti Központ vezetőségéből Gerendi Samu, Horváth József, Vermesi Rezső, Farkas Ferenc, annak megalakulásától kezdve, mindvégig értékes szakmai támogatást nyújtott a szövetkezetnek. Hibát követnénk el, ha nem említenénk meg a könyv- és papírke-

reskedés kiváló szakembereit, akik alkalmazottakként ugyan, de egyben a szövetkezet tagjaiként is szívvel-lélekkel, szakmai tudásukkal nagymértékben hozzájárultak a könyv- és papírkereskedés gazdasági sikereihez: Nagy Ernőről van szó, Nagy Albert kiváló erdélyi festőművész bátyjáról, aki kezdetől fogva az üzletfelelősi funkciót töltötte be, továbbá Pápai Gyuláról, aki mindvégig nagy szakértelemmel vezette a szövetkezet könyvrészlegét. S természetesen meg kell említenünk a tanuló diákokat, akik mindig nagy számban vették ki részüket a „Méhkas” Diákszövetkezet rendezvényeinek szervezési munkálataiban.²³

AZ ERDÉLYI ISKOLASZÖVETKEZETEK HELYZETE 1940. AUGUSZTUS 30. UTÁN

Mielőtt rátérnénk az 1940. augusztus 30. utáni helyzet ismertetésére, úgy gondoljuk, érdemes néhány adat felhasználásával, melyeket Dr. Nagy Zoltán 1940-ben a *Szövetkezeti értesítő*ben²⁴ megjelent tanulmányából vettünk át, bemutatni az iskolaszövetkezetek helyzetét egész Erdélyben, a bécsi döntés előtt.

23 Nagy Ferenc: i. m. 42.

24 *Szövetkezeti Értesítő*, 1936, 34. sz. 44.

SZÖVETKEZETEK ERDÉLYBEN ÉS EURÓPÁBAN

Sor-szám	Az oktatási intézmény és a szövetkezet neve	Alakulás éve	Tagok száma	Üzleti forgalom (lejben)	Készpénz készlet
1	Gyulafehérvári r. k. Teológia „Charitas”	1939	38	11 996	1742
2	Kolozsvári leánylíceum „Máriánum”	1940	144	34 199	5365
3	Kolozsvári Piarista gimnázium	1936	143	113 990	23 232
4	Gyulafehérvári Majláth líceum	1939	14	25 795	3011
5	Brassói r. k. fiúlíceum „Zsugori”	1939	218	87 573	6436
6	Csikszeredai r. k. fiúlíceum „Americana”	1937	103	96 010	11 909
7	Székelyudvarhelyi r. k. fiúlíceum „Pax”	1939	243	92 255	8950
8	Aradi r. k. fiúlíceum „Agite”	1940	108	14 382	3898
9	Székelykeresztúri fiúlíceum „Berde Mózes”	1939	25	1948	190
10	Székelyudvarhelyi ref. tanítónőképző „Hargita”	1939	237	129 604	12 601
11	Nagyszebeni r. k. tanítóképző és Ker. gimn. „Franciscana”	1939	77	3539	593
12	Marosvásárhelyi r. k. Tanítóképző és ker. Gimn. „Dr. Gidofalvi”	1938	142	104 156	13 006
13	Nagyenyedi ref. tanító képző „Apáczai”	1939	144	93 851	8775
14	Marosvásárhelyi r. k. leánygimn. „Fortuna”	1938	126	116 889	15 201
15	Gyergyószentmiklósi r. k. Leánygimn. „Transzilvánia”	1940	330	12 925	2618
16	Brassói r. k. leánygimn. „Czenk”	1940	62	25 458	242
17	Gyulafehérvári r. k. leánygimn. „Sancta Maria”	1940	54	5797	1340
18	Petrozsényi r. k. leánygimn. „Victoria”	1940	222	-	-
19	Szászrégeni r. k. vegyesgimn. „Horizont”	1940	72	649	74
20	Kézdivásárhelyi r. k. fiúgimn. „Kanta”	1938	103	55 918	6189
21	Temesvári r. k. fiúgimn. „Fraternitas”	1939	98	107 593	6975
22	Radnóti r. k. gazdasági iskola „Transsylvania”	1935	99	19 083	2104
23	Csombordi ref. gazdasági iskola „Barázda”	1937	47	46 664	4694
24	Székelykeresztúri unitárius gazdasági iskola „Aranykalász”	1940	58	5781	284
25	Kézdivásárhelyi r. k. gazdasági iskola „Gábor Áron”	1937	66	8275	1469
26	Nagyvárad Szent József fiúnevelő intézet „Csóka”	1939	89	61 952	5431

A felsorolt oktatási intézményekben 1940-ben működő iskolaszövetkezetek közül egyesekről, elsősorban azokról, amelyek többéves múlttal rendelkeztek, nyugodtan állíthatjuk, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújtottak. Példaként kiemeljük a székelyudvarhelyi ref. tanítónőképző iskolaszövetkezetét, a kolozsvári piarista líceum, a marosvásárhelyi r. k. tanítóképző és gimnázium iskolaszövetkezeteit, amelyek évi forgalmukkal az iskolaszövetkezetek között élen jártak. Dr. Nagy Zoltán feljegyzéséből azt is megtudhatjuk, hogy egyes iskolaszövetkezetek, a fogyasztási szövetkezetekre jellemző tevékenység mellett, egyéb tevékenységeket is végeztek. Így pl. a brassói „Zsugori” iskolaszövetkezet télen jégpályát működtetett, a székelyudvarhelyi r. k. fiúlíceum iskolaszövetkezete hitelnyújtással is foglalkozott, a radnóti r. k. és székelykeresztúri unitárius gazdasági iskolák iskolaszövetkezetei gazdaköri tevékenységet is kifejtettek, a kolozsvári piarista líceum szövetkezete kézimunka (fafaragás) szekciót működtetett, a csíkszeredai r. k. fiúlíceum sportfelszerelések, főleg sítalpak kikölcsönzésével is foglalkozott, napi 5 lej kölcsönzési díj ellenében. Olyan iskolaszövetkezet is volt, amelyik tagságát erdei gyümölcs gyűjtésére mozgósította.

Az elemi iskolákban működő iskolaszövetkezetek nem csekély látványos tevékenységet fejtettek ki. Nyolc gyergyói r. k. iskolának összesített iskolaszövetkezeti kimutatása szerint 600 taggal, az 1939–40-es iskolai évben több mint harmincháromezer lejt forgalmazott. Elért tiszta jövedelmük 7007 lej volt. A nagyszebeni református egyházmegye területén 12 iskola 1940-ben 27 940 lej gyarapodást mutatott fel. Az 1937-ben létesült segesvári „Petőfi” iskolaszövetkezet 4972 lejt fordított iskolai felszerelések beszerzésére, az 1939–40-es iskolai évben 4836 lej haszonnal zárt. Hajnyírógépet vett a fiúk részére, s cipésműhelyt rendezett be, ahol a nagyobb fiúk tanulótársaik cipőit kijavították. Dr. Nagy Zoltán tanulmányából kitűnik, hogy a szerény falusi keretek között működő parányi iskolaszövetkezetek is igen jó eredményeket mutattak fel: az érkörtlényesi református iskolák *kis Hangyája* az 1939–40-es iskolai évi jelentésében 540 lej tiszta nyereségről számol be, az erdőgyaraki *Méh* iskolaszövetkezet 612 lej jövedelméből nemcsak szövetkezeti könyveket vásárolt, hanem az árvízkarosultaknak is juttatott segélyt.

Hivatkozott tanulmányában Dr. Nagy Zoltán összesíti az iskolaszövetkezetekre vonatkozó adatokat. Eszerint az 1940-ben a négy erdélyi vallásfelekezet (római katolikus, református, evangélikus és unitárius) 25 közép- és egy főiskolájában működő iskolaszövetkezetek szervezete 3092 tagot számlált, s 118 427 lej befizetett üzletrész tőkével rendelkezett. Összvagyonuk 451 030 lej volt, üzleti forgalmuk pedig 1 276 282 lej. Évi tiszta jövedelmük elérte a 146 409 lejt.

Mennyit ért ez az összeg amellet, hogy több személynek többletkeresetet biztosított? Vegyük például a kolozsvári ifjúsági szövetkezetet (a kolozsvári *Alfa* ifjúsági szövetkezetéről van szó, amely kizárólagosan kovásznai gyapjúszöveteket forgalmazott), melynek tagjai főleg volt piarista diákokból kerültek ki. A szövetkezet 1939-ben alakult, két egyetemi hallgató alkalmazottjának egy naptári évben 30 058 lejt fizetett ki munkabér címén. 1939-ben háziszóttések népszerűsítéséért háziszóttés-bált rendezett a Méhkas Diákszövetkezet helyiségeiben. A legszebb háziszóttésből készült ruhákban megjelenőknek 3 díjat osztottak ki. Egy másik akciójával az Alfa egyidejűleg tagjai és a ruhakészítők segítségére sietett. Az akció jelszava a következő volt: „150 lejért egy rend ruhát.” Az akció keretében tizenkét csoportot szerveztek. Minden csoportból tízen voltak. Minden tag tíz hónapon keresztül havonta 150 lejt fizetett be a szövetkezet pénztárába. Havonta, sorsolással, minden csoportból kisorsoltak egy személyt, aki megkapta az öltönyt függetlenül, hogy hány hónapja fizette a 150 lejt. Aki szerencsés volt, akár az első hónapban megkaphatta az öltönyt. Természetesen tovább kellett fizetnie a hátralevő minden hónapban a 150 lejt. Ezzel biztosították a szabók számára a havi 12 biztos ruhaeladást.²⁵

Az 1940 augusztus 30-i bécsi döntés a hosszú évek szervező munkájával kiépült erdélyi iskolaszövetkezeti hálózatot kettévágta. A Dél-Erdélyben maradt iskolaszövetkezetek az egyházak tanügyi hatóságainak irányításával és a nagyenyedi Hangya Szövetkezetek Szövetségének szakmai támogatásával tovább folytatták szövetkezeti nevelőmunkájukat.

Az észak-erdélyi magyar iskolák számára új korszak kezdődött. Jóllehet az anyaország területén a közoktatás terén kevésbé voltak ismertek az iskolaszövetkezetek, mégis a nemzetnevelés terén, a múltban elért eredmények alapján, hamarosan elismerésre talált a legfelsőbb tanügyi hatóságok előtt is az iskolaszövetkezeti mozgalom. Az új helyzetben a szövetkezeti nevelőmunka lendületesebbé vált. Hivatalos irányítására a két magyar erdélyi szövetkezeti központ támogatásával Kolozsváron létrejött az *Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége*, melynek a legfelsőbb oktatási kormányzattól kapott hivatalos felhatalmazás alapján feladata lett az Észak-Erdély területén működő iskolaszövetkezetek irányítása, szakmai támogatása. Az iskolaszövetkezetek száma ugrásszerűen növekedett, hiszen az új helyzetben a felekezeti iskolák mellett az állami iskolákban is egyre nagyobb számban alakultak iskolaszövetkezetek.

25 Dr. Sály István: Diákszövetkezeti mozgalmunk. *Hitel*, 1939. 140.

Az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége vezetésére dr. Nagy Zoltán kapott megbízatást, aki nagy lelkesedéssel látott hozzá a munkához. Erős kollektívát sikerült összehoznia az iskolaszövetkezetek irányítására, ellenőrzésére. Az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége az észak-erdélyi iskolaszövetkezeteknek összefogó központi szerve volt. Útmutatásokat nyújtott, erkölcsileg segítette, támogatta az iskolaszövetkezetek munkáját, széleskörű propagandát, meggyőző munkát fejtett ki az iskolák diákjai között a szövetkezeti eszme megismerése érdekében, a szövetkezeti ismeretek elsajátítására, arra buzdítva őket – ott, ahol még nem működik iskolaszövetkezet –, hogy mielőbb megalakítsák azokat. Megalakulása után rövid idő alatt megindította az iskolaszövetkezeti szervezet hivatalos lapját, a havonként megjelenő *Iskolaszövetkezeti Közlönyt*. A szövetkezeti ismeretek elmélyítése céljából „Könyvtár” könyvsorozatot adott ki, külön a nagyobb s külön a kisebb diákok részére. Utóbbi „Iskolaszövetkezeti Törpekönyvtár” név alatt jelent meg, s az iskolaszövetkezetek problémái mellett hasábjain a magyar történelem kimagasló alakjai is bemutatásra kerültek.²⁶

Az egyetemes szövetkezeti mozgalomhoz hasonlóan az iskolaszövetkezeti szervezet is, nemcsak a két világháború közötti időben, hanem 1940 után is különböző megpróbáltatásokba ütközött. A társadalom tagjai között voltak ui. olyanok, akik félreértették, ellenszenvvel, rosszakarattal akadályozni próbálták az iskolaszövetkezetek tevékenységét. Anyagi érdekeiket túlzottan féltő egyes kereskedelmi vállalatok a hatalom legfelső szerveinél közbenjártak az iskolaszövetkezetek felszámolása érdekében. De végül is győzött a józan ész. Az iskolaszövetkezeteknek a múltban végzett nemzetvédő munkájuk, a magyar jövőt formáló tevékenységük meggyőzte az elbírálásra hivatott kormányköröket. Sorra jelentek meg a tanügy átszervezését a visszatért területeken szabályozó jogszabályok, amelyek a szükséges jogi kereteket biztosították az iskolaszövetkezetek zavartalan működésére és terjeszkedésére az ország keleti és erdélyi részein. Mindenekelőtt megemlíthjük a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium 6777/1940 eln. számú rendeletét, mely az iskolaszövetkezetek zavartalan működését biztosította, továbbá a 6778/1940 eln. számú rendeletét, mely a visszacsatolt területek iskolaszövetkezeti szervezetének felügyeletéről és irányításáról rendelkezett. A bennük foglaltak alapján elkészült a magyar tanügyi szövetkezeti viszonyoknak megfelelően az iskolaszövetkezeti szervezetnek s az iskolaszövetkezeteknek az egységes alapszabálya, amelyet a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium 54 288/1941 V. ü. o. szám alatt hagyott jóvá.

26 Dr. Nagy Zoltán: *Iskolaszövetkezetek vezetése*. Kiadja az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége, Kolozsvár, IV. kiadás, 1943.

A szövetkezetekre vonatkozó ismereteknek az iskolai tananyagba foglalására a nyolcosztályos népiskolákról szóló, 1940. évi XX. t. c.-ben jelzett s a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 55000/1941. V. ü. o. számú rendeletével életbe léptetett tanterv újabb feladatokat jelölt meg az iskolák számára a szövetkezeti ismeretek oktatásával kapcsolatosan. A törvény 1. szakasza szerint: „A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye”. Ezzel kapcsolatosan a tanterv a „Természeti, gazdasági és egészségügyi ismeretek” tantárgya által követendő és elérendő célt” a következőképpen határozza meg: „A hazai rög megszerettetése, a termelőmunka megkedvelése, megbecsülése, az egymásra utaltság és közösségbe tartozás érzésének kialakulása; a vallásos érzület erősödése és az erkölcsös jellem kialakításához szükséges tulajdonságok kibontakozása”.

A tantervnek a nevelésre vonatkozó részében a szövetkezeti ismeretek jelentőségét illetően a következők találhatók: „Elsőrendű fontosságú, hogy a gazdasági ismeretek kapcsán megfelelő alkalommal felhívjuk a tanulók figyelmét a szövetkezeti gondolatra. Mutassunk reá mily hatalmas erő rejlik a tömörülésben. Értessük meg tanítványainkkal, hogy nemcsak a gazdasági eszközök és egyebek beszerzése, de a termelt áru értékesítése, nemkülönben a gazda, iparos, vállalkozó szempontjából egyaránt fontos hitelezés biztosítása körül is mily értékes szolgálatot teljesíthet a társadalomnak a szövetkezet”.

A tananyag beosztásánál pedig a tanterv a következőket sorolja fel, mint ismertető anyagot: „A szövetkezetek fogalma, megalakulása, szövetkezeti üzletrészek. A szövetkezetek haszna és jelentősége a falu életében. Tej-, gyümölcs-, pince-, fogyasztási és értékesítő-, hitel-, biztosító-, temetkezési-, kiházásító szövetkezetek, szövetkezeti társulások, földbérleti szövetkezetek és számításuk”.

A jogszabály kihangsúlyozza a kölcsönös segítség szem előtt tartásának szükségességét. „A szűkebb munkaközösségekben a tanulók nemcsak az egyesek egymásra utaltságát élik át, hanem megbecsülik egymás pontos, gondos és lelkiismeretes munkáját és így megtanulják elfogulatlan jóakarátú értékelését is. Ilyen módon, a munkaközösség útján való társadalmi nevelés, az életre való nevelésnek is egyik legfőbb tényezője.”²⁷

Külön jogszabályok foglalkoztak a magyar közoktatás különböző fokozatai részére megállapított konkrét feladatokkal a szövetkezeti ismeretek oktatása terén.

27 Uo. 101–122.

Mindezek alapján, az illetékes állami és egyházi szervek együttes munkájának eredményeként, főleg a negyvenes években, a háború alatt és után, Erdélyben jelentős lendületet vett az iskolaszövetkezeti mozgalom, ugrásszerűen emelkedett Észak- és Dél-Erdélyben egyaránt az iskolaszövetkezetek száma, tevékenysége.

Az iskolaszövetkezetek számára vonatkozó adatok a bécsi döntés utáni években:

Működő iskolaszövetkezetek száma				
	összesen	ebből elemi iskolákban	középiskolákban	főiskolákban
1943-ban				
Észak-Erdély	212	175	35	2
Dél-Erdélyben	71	59	12	-
1944-ben				
Észak-Erdély	246	35	35	2

A magyar iskolaszövetkezetek további alakulásáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A dr. Nagy Zoltán hagyatékában található többoldalas gépelt névsorban, 1946 áprilisi dátummal, összesen 799 iskolaszövetkezet szerepel a magyar tannyelvű iskolákban, felekezeti és állami iskolákban. Ez a növekedés valószínűnek tekinthető, mivel a háború után általános szövetkezeti fellendülés volt Romániában s természetesen Erdélyben is. Ez a fellendülés 1946–1947-ben érte el tetőfokát. 1947-ben, a párizsi békeszerződés aláírása után, nyílt támadás indult a magyar szövetkezeti hálózat felszámolására, beolvasztására az egységes román szövetkezeti hálózatba, amelynek csúcsszerve az INCOOP (Institutul Național al Cooperăției), amelynek helyi szervezetei a megyei „Föderálék” voltak. Az új szövetkezetek létesítésének, engedélyezésének feltétele az illetékes megyei föderáléba való belépés volt. Azokat a már létező szövetkezeteket, amelyek nem léptek be a föderálékba, kizárták a hivatalos áruellátási rendszerből. Ez a háború utáni hiánygazdaságban, vágató inflációban a szövetkezetek léte elleni globális támadást jelentette. Az INCOOP szövetkezeti központ vezérigazgatója, a nacionalista beállítottságú Marin Lupu, szolgálai módon alkalmazta a kommunista párt felső szervei által a párizsi szerződés aláírása után az „elvtelen magyar egység” felszámolására megfogalmazott, új nemzetiségellenes politikáját. „Érdemeit” azzal jutalmazták, hogy később kinevezték a bukaresti „Felső Közgazdaságtudományi Akadémia” rektori funkciójába. Az úgynevezett „elvtelen magyar egység” felszámolására megfogalmazott határozat alkalmazásáért a Román Kommunista Párt vezetősége részéről Luka László központi bizottsági titkár felelt. Ennek

során az erdélyi magyarság minden központi (Kurkó Gyárfás elítélésekor többek között ez is része volt az ellene felhozott vádaknak) és helyi tiltakozás ellenére (több helyi szövetségi vezető ellen bírósági eljárásra került sor: Lakatos István, a „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központjának 1945 utáni elnöke, Korparich Ede, az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központjának elnöke), 1947 és 1948 elején sikerült a magyar szövetkezetek többségét bekényszeríteni a megyei szövetségi föderálékba. Ezzel beindult a magyar szövetkezetek beolvasztását és vagyonuk kisajátítását célul kitűző akció.

Már 1946-ban elkezdtek megnyirbálni a két magyar szövetségi központ hatáskörét. A legelső ilyen korlátozó rendelkezés a magyar szövetkezetek két központjának megfosztása volt az iskolaszövetkezetek szervezésének és irányításának jogától. Ezzel beindult az iskolaszövetkezetek vegetálása, majd fokozatos felszámolása. Ezt tetőzte be az egyházi iskolák államosítása 1948-ban, ugyanis a magyar iskolaszövetkezetek zöme a felekezeti iskolákban működött.

Az iskolák 1948-ban bekövetkezett államosításával Erdélyben megszűnt az iskolaszövetkezetek hálózata. Az iskolaszövetkezetek újraindítására mai napig nem került sor. A legtöbb iskolában, az iskola vezetősége által kötött megállapodás alapján, magánvállalkozók büféket üzemeltetnek. Ezek tevékenysége folytán az esetek döntő többségében az iskola diákjai és tanszemélyzeti tagjai feketekávét, különböző húsítóket, szendvicseket, esetleg tejtermékeket vásárolhatnak. Ilyen körülmények között az iskolákban megszűnt a szövetségi eszme megismertetése a tanulóifjúsággal, azok elméleti és gyakorlati ismeretekkel való felruházása, illetve gazdasági életre való felkészítése.

A parlament napirendjén levő új szövetségi törvény életbe léptetése a közeljövőben talán elmozdítja a holtpontról az iskolaszövetkezetek újraalapításának kérdését hazánkban. A törvénytervezet ui. nyitva hagyja a lehetőséget, hogy a törvény 4. szakaszában felsorolt szövetségi formák (kisipari, fogyasztási, értékesítő, mezőgazdasági, halászati, erdőgazdasági, lakásépítő, munka- és hitelszövetkezetek) mellett más szövetkezetek alapítására is. Az oktatási intézményeken múlik, hogy a törvény megjelenése után az adott lehetőséget igénybe vegyék. Ezt a kérdést természetesen mielőbb napirendjére kell tűznie az oktatást irányító és felügyelő hatóságok mellett az RMDSZ tanügyi osztályának, valamint a Romániai Magyar Közgazdász Társaságnak is.

IRODALOMJEGYZÉK*

- Balázs Ferenc: *Bejáróm a kerek világot*. Kriterion, Bukarest, 1975.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Budapest, 1990, 453–466.
- Colombain Maurice: *La valeur éducative des coopératives scolaire*, Ed. La Fédération Nationale des Cooperatives de Consommation, Paris
- Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fialatok. Dokumentumok, viták*. Kriterion, Bukarest, 1990.
- Cseke Vilmos: Iskolaszövetkezeteink működése. *Erdélyi Iskola*, 1937. 38.
- Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Budapest, 1940, 13.
- György Lajos: Az erdélyi magyarság másfélévtizedes oktatásügye. *Erdélyi iskola*, 1935. 36. 10.
- Hunyadi Attila: Romániai gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2000. 2. sz.
- Ihrig Károly: *A szövetkezetek a közgazdaságban*. Budapest, 1937.
- Jancsó Elemér: Az iskolák. In Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1938, Braszó, 1937.
- Jancsó Elemér: *A magyarság sorsa nevelésügyének tükrében*. Kolozsvár, 1935.
- B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye, 1918, 1944–48*, 1996, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- László József: Magyar Diákotthonért. In: *Erdélyi Fialatok*, 1930, 150–151.
- Nagy Zoltán: *Az iskolaszövetkezetek szervezete, működése és vezetése*. Kiadja a „Hangya” Szövetkezetek Szövetsége és a „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központja, 1939.
- Nagy Zoltán: A szövetkezés és a könyvviteleméleti gyakorlati tanítása az elemi iskolákban. *Erdélyi Iskola*, 1938/39.
- Nagy Zoltán: *Les Régimes légaux des coopératives en Ttransylvania*. Thèse pour le doctorat an droit de l’Université de Dijon, 1934.
- Nagy Zoltán: *Az iskolaszövetkezetek vezetése*, IV. kiadás. Kiadja az Erdélyi Iskolaszövetkezetek Szövetsége, Kolozsvár, 1943.
- Nagy Zoltán: A szövetkezés és a könyvvitel elméleti és gyakorlati tanítása a tanítóképző intézetekben. *Erdélyi Iskola*, 1939. 1940.
- Nagy Zoltán: A szövetkezeti szakoktatás Romániában. *Erdélyi Iskola*, 1937. 38.
- Nagy Zoltán: Így dolgozik a főiskolás ifjúságunk. *Szövetkezeti Értesítő*, 1940.
- Oberding József György: Az iskolaszövetkezetek. *Erdélyi Iskola*, 1933. 34. 408–409.
- Petrovay Tibor: Az iskolaszövetkezetek. *Erdélyi Iskola*, 1933/1934.
- Sáry István: Diákszövetkezeti mozgalmunk. *Hitel*, 1939.
- Iskolaszövetkezeteink eredményes vizsgatétele. *Szövetkezeti Értesítő*, 1940.
- Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetségének kötelékébe tartozó népiskolák iskolaszövetkezetei. *Szövetkezeti Értesítő*, 1941.
- Diákszövetkezeti mozgalmunk. *Szövetkezeti Értesítő*, 1941, 125–126.
- A Vásárhelyi Találkozó nevelési programja. *Erdélyi Iskola*, 1937. 38., 63.
- Venczel József: Művelődéspolitikai vázlat. *Hitel*, 1936. április, 168–173.
- Vita Sándor: Metamorphosis Transsylvaniae. *Hitel*, 1936, 315–320.
- Vita Sándor: A fiatalok szövetkezetei. *Szövetkezeti Értesítő*, 1938.
- *** *Az erdélyi református egyházkerület jegyzőkönyvei*. Minerva kiadó, Kolozsvár, 1936, 1937.

* Összeállította Hunyadi Attila, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Ph.D.-hallgatója.